

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 913/939(37)

Богдан БОДНАРІУК, Іван ВОРОТНЯК
**СУЧАСНА КУЛЬТУРОЛОГІЯ АНТИЧНОСТІ:
ТРУДНОЩІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ**

Чумаченко Б. М. Вступ до культурології античності. – К.: Видавничий дім «Кисво-Могілянська академія», 2009. – 174 с.

Bohdan BODNARIUK, Ivan VOROTNYAK
**MODERN CULTURAL STUDIES OF ANTIQUITY:
CHALLENGES AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT
OF DOMESTIC SCIENCE**

Новий навчальний посібник, адресований студентам бакалаврату, які обирають для вивчення студії античності та курси історико-культурного циклу, присвячений культурній спадщині греко-римської цивілізації. Автор цього посібника – київський науковець Б. М. Чумаченко здійснив спробу репрезентувати на рівні феномену строкату палітру античної духовності, релігійно-світоглядних уподобань, морально-етичних орієнтирів, ментальних пріоритетів, мистецьких ідеалів та образів давньогрецького і давньоримського соціуму.

Як зазначено в анотації, книга «містить необхідний ... пропедевтичний матеріал про класичну культуру греко-римського світу як систему, її топіку та морфологію. Розглядаються основні риси античного типу культури, спосіб життя, ментальність, аксіологія стародавніх греків і римлян». Структура посібника орієнтована на двочасну модель (Греція і Рим) групування та викладу матеріалу й налічує дев'ять розділів: шість присвячено культурологічній проблематиці Стародавньої Греції, три культурному образу Риму.

Коло питань, що піднімаються і висвітлюються Б. М. Чумаченком, стосується полісних ознак (як домінуючих характерних рис) культури стародавніх греків, її соціальної та ментальної специфіки, варварського елемента (колізії «античний світ – варварство») в етнокультурній самосвідомості населення Еллади, феномену еллінської агоністики, естетичних принципів грецького мистецтва, духовних складових грецької релігійної культури. З іншого боку, автор розглядає і аналізує з точки зору європейської філософсько-історичної рефлексії римські культурні реалії та досягнення за час існування імперії латинян.

В цілому позитивне враження складає додаток, де студентам пропонуються теми семінарських занять з курсу «Антична культура», звернення Б. М. Чумаченка через призму компаративних оцінок грецького і римського культурного розвитку до «категоріального апарату сучасного антикознавства й лексику античної культури», з урахуванням «змін в реконструкції культурологічних моделей Греції та Риму останнього часу».

Разом з тим, при всіх методичних позитивах і дидактичних перевагах, посібник не позбавлений і деяких недоліків, на які варто звернути увагу. В першу чергу слід зауважити, що будь який посібник чи підручник повинен починатися зі вступу, де автор визначає перед собою пріоритетні завдання, чи окреслює коло проблем, які він має намір розглядати, тим більше, що з означеної проблематики існує величезна кількість фахової літератури. При цьому стало б зрозуміло, чим даний посібник відрізняється від московських чи Санкт-Петербурзьких видань і обмежило коло зауважень рецензентів.

Структура посібника більше нагадує нариси чи статті по окремих культурологічних проблемах, ніж системний, послідовний та взаємопов'язаний виклад історії греко-римської культури доби античності в її цивілізаційному осмисленні. Складний феномен класичної давньогрецької культури автор розглядає достатньо ґрунтовно, з оригінальним новаторським трактуванням аспектів, які стосуються полісної ментальності, одночасно характеризуючи самосвідомість еллінів у вимірі її етнокультурних складових.

Однак у двох перших розділах, де йде про це мова, Б. М. Чумаченко відмовився (на рівні прояву архетипу або просто прикладу) від комплексного аналізу (як свого часу Н. Хаммонд [17]) творчості таких відомих інтелектуалів (філософів та письменників) Еллади, як Симонід з Кеосу, Піндар з Кеноскефал, Калліккл, Есхіл, Трасімах з Халкедону, Фалес з Мілету, Сократ, Анаксімен, Анаксагор з Клазомен, Геракліт з Ефесу, Антифонт, Парменід з Елеї, Кораке, Тисій, Левкін, Софокл, Еврипід, Протагор, Гіпатій з Еліди, Емпедокл з Акреганту, Продік з Юліди, Демокрит з Абдер, Георгій з Леонтин [6, с. 50; 8, с. 76], архітекторів і художників Полігнота з Фасоса, Лібона, Алкамена, Пеонія, Євфронія, Євтиміда, Клефрада, Несіота, Крітія, Брігі, Ніобіда, Фідія, Поліклета, Мірона з Елевтер, Зевксиса, Паррасія, Іктіна, Праксителя [7, с. 290-310; с. 336-346], обмежившись переважно соціологічними побудовами, а не культурологічними трактуваннями духовних ідеалів полісної організації, і не порівнюючи з російським істориком-антикознавцем Е. Фроловим [16] на тему полісних владних інституцій.

У першому розділі присвяченому соціокультурному феномену грецького полісу, авторові варто було б зупинитися на такому питанні, як роль народних зборів у суспільно-політичному житті жителів Аттики. Крім

того, на наш погляд, необхідно було проаналізувати філософські діалоги Платона «Про державу», «Про закони» і трактати його учня Аристотеля «Політія», «Афінська політія», в яких були детально проаналізовані форми полісного устрою тогочасної Греції.

У другому розділі автор порушує досить актуальну для грецького світу проблему, як греки – варвари. Не вдаючись в аналіз культурологічно-філософських ремінісценцій автора, зауважимо, що доречно було б обумовити, що греки в цілому ставилися до своїх сусідів з глибокою повагою, свідченням чого може бути опис батьком історії Геродотом культури і побуту стародавньосхідних країн. Ця тенденція простежується також у Страбона. Більше того, греки захоплюються історією і культурою Стародавнього Єгипту. В цьому сенсі авторові варто було навести приклади, що відомий афінський реформатор Солон впродовж десяти років перебував у Єгипті, знайомлячись з культурними досягненнями цієї країни. Не був винятком у цьому плані й Платон, який повідомляє, що про легендарну Атлантиду він дізнався від єгипетських жерців.

У розділі, присвячену домінуючій чоловічій культурі грецького світу, автор не використав (і навіть не згадав) узагальнюючу концептуальну роботу Г. Ліхта «Сексуальне життя у Стародавній Греції» [10], де німецький дослідник описав, з використанням багатьох джерел, широкую картину гендерних взаємин в грецькому соціумі, починаючи з шлюбних традицій, символічних (сакральних) значень людського тіла та еротичних релігійних свят, і завершуючи розглядом особливостей сприйняття суспільством (на численних літературних прикладах) проституції, лесбійського кохання (трибалізму) і гомосексуалізму.

На наш погляд, Б. М. Чумаченко мав би звернутись до аналізу творчості Ферекрата, Евполіда, Аристофана, Ксенофонта, Алексіда, Тимокла, Менандра, Лукіана, Гесіода, Фанокла [14, с. 102], Оскільки їх історичні, комедійні та лірико-драматичні опуси дають можливість в усій естетичній повноті осягнути сутнісні складові грецьких життєвих та культурних ідеалів, усвідомити роль чуттєвості й чуттєвої насолоди у формуванні творчої потенції, якою надихались тогочасні митці. Не менш важливим у цьому плані залишаються поетичні твори Архілоха, Алкея, Івіка, Анакреонта, Піндара, Феокрита, Стратона із Сард, Мелеагра, Асклепіада й Каллімаха [14, с. 104-105].

У п'ятому і шостому розділах посібника автор порушує проблему давньогрецьких естетичних принципів і політеїстичної ментальності у контексті релігійного сприйняття соціумом духовних сакралізованих цінностей та універсальних взірців моральності. Проте сам виклад окреслених питань залишається доволі схематичним, надто стислим і поверховим. Для порівняння: перший і другий розділи книги мають обсяг у 60 сторінок (41 і 19 відповідно), а п'ятий та шостий – 26 (20 і 6). Отже, такий складний та неоднозначний з точки зору оціночних критеріїв проблематиці,

як етичні та естетичні пріоритети релігійної свідомості стародавніх греків у порівнянні з ранньохристиянськими канонами моралі, чистоти (святості) й харизматичності, Б. М. Чумаченко приділяє лише 6 сторінок.

З іншого боку, автор не виділяє, не визначає і не аналізує особливості, притаманні давньогрецькій культурі елліністичної доби, котра, як відомо, проіснувала три століття і мала суттєві відмінності від попередніх епох в історії Стародавньої Греції. Сучасний французький вчений Ф. Шаму з цього приводу відзначає «Зміни в менталітеті греків в результаті походів Олександра Македонського, підйом, котрого зазнала тоді їхня культура, плідність відкриттів, які здійснили їх вчені, мислителі, винахідники та художники в усіх галузях, заслуговують на те, щоб вивчати їх особливо, з метою виявити оригінальність та історичну значимість епохи, котра доволі часто розглядається нефахівцями просто як перехідний період між розквітом класичних Афіні і величчю імператорського Риму» [18, с. 5].

Окремо слід звернути увагу на шостий розділ, присвячений грецькій релігійній культурі. Так, автор чомусь не зазначив, що давньогрецька релігія мала ряд характерних рис. Варто було наголосити на тому, що в уявленні стародавніх греків боги мали людську подобу, більше того, боги захоплюються героями, запрошують до себе на Олімп, закохуються у земних красунь, які народжують від дітей – героїв. Спілкування грека з богами виглядало як діалог рівного з рівним: прості смертні сперечаються з богами, погрожують їм, вступають у боротьбу і навіть перемагають. Ще один момент, на який хотілося б звернути увагу, – культ бога-покровителя полісу, який значною мірою впливав на полісну ідеологію. Крім того, неможливо не звернути увагу на таку обставину, як роль Дельфійського оракула у суспільно-політичному житті міст-держав Аттики.

При розгляді культурної спадщини Стародавнього Риму та його образу в історичному уявленні європейців (розділи перший і третій другої частини посібника) Б. М. Чумаченко на 25 сторінках (8 і 17 відповідно) вдається до спрощеної, порівняно з грецьким світом, моделі висвітлення латинської цивілізації, апелюючи при цьому (без належного методологічного обґрунтування) до праць лише трьох антикознавців-«ревізіоністів» (?), представників «пізньорадянського періоду» – С. Л. Утченка, Г. С. Кнабе та М. Л. Гаспарова. Автор, орієнтуючись на власні суб'єктивні історіографічні альянзи, називає їх «найвидатнішими істориками Риму, що максимально (?) вплинули на розвиток антикознавства в науковій спільноті 60-х – 80-х років ХХ ст., на культурну свідомість (?) сучасників – на всіх тих, хто цікавився Римом та римською історією».

Однак з тексту не зовсім зрозуміло – мова йде про їх «максимальний» вплив на **всіх** антикознавців і читачів, чи лише на радянських (?) Крім того, автор чомусь не вважає за необхідне згадати імена не менш достойних і відомих у світі видатних радянських істориків – С. І. Ковальова,

В. І. Кузіціна, Д. П. Каллістова, С. Я. Лур'є, Є. М. Штасрман, К. М. Колобової, Л. М. Глускіної, І. Л. Маяк, В. С. Сергєєва, А. І. Неміровського, або, принаймні, покритикувати їх наукові концепції, методологічні помилки, дослідницькі хиби тощо. Б. М. Чумаченко також не звертається і до нової у світовій науці концептуальної моделі полісного устрою в античному світі (її чотирьох типів), запропонованої в 2004 р. А. І. Неміровським, залишаючи поза оцінкою оригінальну й новаторську концепцію російського вченого-класика.

Другий розділ другої частини книги, котрий Б. М. Чумаченко присвятив історіографічним студіям і питанням створення культурологічного дискурсу сучасної романістики, на нашу думку, дещо випадає із загального контексту посібника; крім того, якщо автор вважає за необхідне звертатися до тематичної історіографії, незрозуміло, чому такий самий розділ, котрий би стосувався аспектів і тенденцій грецької історіографії, відсутній у першій частині роботи?

Розвитку мистецтв у Стародавньому Римі автор посібника взагалі не приділив уваги, ігноруючи огляд як культурних досягнень, так і архетипу релігійної ментальності латинян. І не дарма інший сучасний французький історик П. Грімаль підкреслює: «Римська імперія являла би собою лише короткочасний результат завоювання, якби їй вдалося тільки нав'язати світові шляхом насилля свою політичну організацію і свої закони. Її істинна велич полягала в особливостях її духовного світла, котре залишалось незмінним. Саме це світло відкрило для ряду країн Заходу шлях до розвитку різних форм мислення і культурного розвитку, а на Сході дав можливість зберегти шідну силу елліністичних скарбів духовного життя та мистецтва. Іноді можна зробити спробу пофантазувати про світ, в якому не було би Риму, але це дозволило би тільки краще оцінити ту грандіозну роль, котру відіграв Рим в історії людської думки» [2, с. 206].

Незрозумілою залишається і та обставина, що друга частина посібника, де розглядаються питання римської культури, нараховує лише 50 сторінок – тобто є удвічі меншою, ніж перша.

За усталеною схемою будь-який посібник повинен завершуватися висновками, в яких підбиті підсумки, визначені характерні риси, культурні надбання античної цивілізації, їх вплив на західноєвропейську культуру доби середньовіччя та нового часу місце в системі загальноцивілізаційних культурних цінностей.

З приводу тематики семінарських занять варто зауважити, що до деяких тем авторові слід уважніше підбирати список рекомендованої літератури, оскільки він не завжди відображає суть питань, винесених на самостійне опрацювання студентів. До того ж існує більш нова фахова література, ніж та, що зазначена в списку. Ще один нюанс, на який би хотілося звернути увагу: в глобальній інформаційній мережі Internet іс-

нус безліч тематичних сайтів, присвячених античній цивілізації. Варто хоча б назвати сайт Санкт-Петербурзького університету (centant.ru) і сайт, присвячений історії Стародавнього Риму (ancientrome.ru).

Наостанок слід додати: рекомендовану літературу до курсу античної культурології можна було б значно розширити за рахунок включення у список, з одного боку, – саме фахових монографій, де науковцями досліджуються різні періоди історії культури Греції та Риму, з другого – літературних та філософсько-історичних джерел античних авторів, у котрих вони відобразили в усій повноті різні грані системи культурних (духовно-світоглядних і морально-етичних) цінностей греко-римського світу.

Така обширна наукова література (як додаток) міститься у відповідних лекційних курсах, випущених у 2003-2006 рр. викладачами Московського державного університету імені М. Ломоносова [1, 12], книгах М. Гранта [3-5], М. І. Ростовцева [13], І. Л. Маяк [11], В. І. Уколової [15], К. Кріста [9].

Отже, можна констатувати, що навчальний посібник з курсу античної культурології, запропонований українському студентству Б. М. Чумаченком, з одного боку, є новаторським і, безсумнівно, налічує ряд цікавих та оригінальних підходів у трактуванні переважно складних і неоднозначних з точки зору оціночних критеріїв проблем; з другого – наявність деяких, окреслених вище, недоліків говорить про те, що авторі при наступному перевиданні посібника варто би було врахувати побажання рецензентів для покращення методичного і дидактичного рівня свого лекційного курсу.

Джерела та література: 1. Буданова В. П., Токмаков В. Н., Уколова В. И., Чапльгина Н. А. Древний Рим. – М.: ЗАО Центр полиграф, 2003. – 703 с.; 2. Грималь П. Цивилизация Древнего Рима. – Екатеринбург: У-Фактория; М.: АСТ Москва, 2008. – 512 с.; 3. Грант М. Двенадцать цезарей. М.: Терра – Книжный клуб, 1998. – 272 с.; 4. Грант М. Римские императоры. М.: Терра – Книжный клуб, 1998. – 400 с.; 5. Грант М. Крушение Римской империи. – М.: Терра – Книжный клуб, 1998. – 224 с.; 6. Доватур А. И. Феогнид и его время. – Л.: ЛГУ, 1989. – 205 с.; 7. История Европы / Под ред. Е. С. Голубцовой, Ю. К. Колосовской, В. И. Кузичина и др.: В 8-ми т. – М.: Наука, 1988. – 704 с.; 8. Каллистов Д. П. Античный театр. – Л.: ЛГУ, 1970. – 323 с.; 9. Крист К. История времен Римской империи от Августа до Константина: В 2-х т. – Ростов на Дону: Феникс, 1997; 10. Лихт Г. Сексуальная жизнь в Древней Греции. – М.: Крон-Пресс, 1995. – 400 с.; 11. Маяк И. Л. Римлянке ранней республики. – М.: МГУ, 1993. – 354 с.; 12. Новиков С. В., Селиванова Л. Л., Стрелков А. В. Древняя Греция. – М.: Астрель; АСТ Хранитель, 2006. – 574 с.; 13. Ростовцев М. И. Рождение Римской империи. – М.: Книжная находка, 2003. – 435 с.; 14. Суриков И. Е. Из истории греческой аристократии

позднесархаической и раннеклассической эпох. – М.: Греко-латинский кабинет, 2000. – 306 с.; 15. Уколова В. И. Поздний Рим: Пять портретов. – М.: Наука, 1092. – 371 с.; 16. Фролов Э. Д. Рождение греческого полиса. – СПб.: СПбГУ, 2004. – 272 с.; 17. Хаммонд Н. История Древней Греции. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. – 703 с.; 18. Шаму Ф. Эллинистическая цивилизация. – Екатеринбург: У-Фактория; М.: АСТ Москва, 2008. – 480 с.

УДК 94(477)

Георгій КОЖОЛЯНКО, Олександр КОЖОЛЯНКО
ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ
В УКРАЇНІ

Ігор Буркут. Русинство: минуле і сучасність. – Чернівці: Прут, 2009.
384 с.

У статті прорецензовано монографічне видання буковинського етнополітолога Ігоря Буркута «Русинство: минуле і сучасність».

Ключові слова: русинство, етніонім, культура, духовне життя, міфологія.

Георгій КОЖОЛЯНКО, Олександр КОЖОЛЯНКО
ИССЛЕДОВАНИЕ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ
В УКРАИНЕ

В статье прорецензировано монографическое издание буковинского этнополитолога Игоря Буркута «Русинство: прошлое и современность».

Ключевые слова: русинство, этноним, культура, духовная жизнь, мифология.

George KOJOLIANKO, Olexandr KOJOLIANKO
THE INVESTIGATION OF ETHNIC-POLITICAL PROSSES
IN UKRAINE

The article researches book Ihor Burkut «Rusinstwo: the past and at present».
Key words: rusinstwo, ethnonim, culture, spiritual life, mythology.

Монографічне дослідження буковинського етнополітолога Ігоря Буркута присвячене актуальній проблемі етнонаціональних відносин в Україні – русинства.

Громадянські, політичні та науково-теоретичні аспекти етнічних процесів в Україні кінця ХІХ – початку ХХІ ст. дискутуються на сторінках журналів, монографічних видань та у газетних статтях. Особливо це сто-